

ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ Й ПОРАДИВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА В ПРОГРАМОТВОРЕННІ

У статті розглянуто проблеми літературної освіти й методичні рекомендації щодо програмотворення

Конференція, яка відбувається сьогодні, має історичне значення. Адже тут присутній сам Валерій Шевчук, письменник і вчений, з художніми творами і науковими дослідженнями якого ми йдемо до наших вихованців. Без перебільшення можна відзначити, що він титан праці. Сто двадцять томів – це ціла бібліотека, яку створила одна людина. Переклади творів прадавньої і давньої літератури, новий погляд на поему І. Котляревського «Енеїда» як твір українського бароко, історичні оповідання і повісті, романи, драматичні і фантастичні твори... А п'ятсот сторінок перекладу і коментарів до літопису Самійла Величка, цієї знаменитої давньоукраїнської пам'ятки...

Ми працювали над програмою з української літератури й дуже хотіли, щоб нас проконсультував Валерій Шевчук. Саме тоді на сторінках нашого журналу «Українська література в загальноосвітній школі» друкувалися нові матеріали письменника про «Енеїду» І. Котляревського. За сприянням Ольги Степанівни Яремійчук (з видавництва «Веселка») Валерій Олександрович Шевчук погодився зустрітися з авторами програми, але лише на півгодини. Зустрілися ми в скверику біля Золотих воріт.

- Який період ви хочете обговорити? – запитав письменник.
- Та хоч би з прадавньої літератури, – відповіли ми.
- Можу дати Вам консультацію за тисячу років.

І почалася розмова: дати, імена, твори. Ми ледь устигали записувати. Замість півгодинної розмови ми слухали Валерія Олександровича дві з половиною години. Коротко висловили ми і свої думки про проблеми літературної освіти.

Ми щиро вдячні шановному Валерію Олександровичу за ті незабутні години нашого спілкування. Перед нами відкрилися ширші обрії, ми дізналися багато цікавого з уст цієї непересічної людини.

А тепер перейду до проблем, які турбують нас і всю педагогічну громадськість, бо, на жаль, учителів обмежили лише однією навчальною програмою з літератури, позбавивши їх права вибору.

Літературна освіта буде виконувати свою місію, задовольняти суспільні запити лише тоді, коли сприйматиметься як основна

формувальна сила в духовному світі школяра, коли до неї будуть застосовуватися критерії загальнодержавного і загальнокультурного рівня.

Писати про сучасний стан літературної освіти складно. З одного боку, величезний масив роботи методистів, учителів-словесників, нагромадження педагогічного досвіду, зростання ролі літератури у вихованні духовного світу національне свідомої особистості, з другого – маса критичних суджень, роздумів письменників, літературознавців, педагогічної громадськості, яких турбує навчання й виховання молодого покоління. Художня література, на відміну від інших навчальних предметів, є одним із видів мистецтва, яке виконує не лише пізнавальну, але й виховну й естетичну функцію.

Сьогодні життя ставить вимогу нових підходів до центральних проблем літературної освіти; необхідна концентрація уваги на провідних принципах і критеріях, які визначають зміст і структуру літературної освіти, а також її якість.

У зв'язку з цим якість літературної освіти визначається низкою факторів:

- завданнями, місцем і умовами, які визначені для вивчення літератури в системі шкільної освіти;
- новим прочитанням художніх творів, що ґрунтується на висвітленні ряду проблем у науковому літературознавстві;
- особливим впливом мистецтва слова на формування духовного світу і національної самосвідомості школяра;
- загальним рівнем як педагогічної науки загалом, так і методики літератури, зокрема її принципами й досягненнями;
- компаративним підходом до розгляду літературних явищ;
- культурологічним підходом до вивчення літератури;
- якістю підготовки учителів-філологів.

Викладання літератури в школі залежить також від великих змін у суспільному й духовному житті країни, її народу.

У структуру художньої культури входять нові могутні засоби комунікації, які наявні в повсякденному житті: телебачення, відеотехніка, інтернет тощо. На жаль, у літературній освіті це ще не завжди враховується.

Коли раніше літературна освіта була замкнута лише у своїх рамках і це вважалося нормою, бо в найдальших закутках країни діти через книжку входили в культурне життя, то зараз ми живемо в інших умовах. Найбідніша сім'я має телевізор, радіо, книги. Література входить у духовний світ кожного громадянина України.

Стан літературної освіти й завдання його поліпшення сьогодні вимагає проводити роботу в цій галузі у зв'язку з тими нормативними документами, які вироблені за останні роки. Це

Концепція літературної освіти, Державні освітні стандарти з української й зарубіжної літератур, "Національна Доктрина розвитку освіти", "Державна національна програма "Освіта" (Україна в XXI ст.), концепції "Національне виховання" та ін.

Література живе в духовному світі сучасної людини в складних органічних взаємозв'язках і взаємодії з іншими видами художньої й загальної культури, враженнями й асоціаціями, з іншими потоками естетичного буття сучасності. Дитина пізнає світ через мистецтво. І своєрідність цього пізнання в тому, що слово не лише відображає життя, яке можна реально побачити, сприйняти, а й переживання, почуття і прагнення. Через слово людина може досягнути багатогранності іншої особистості, її почуття й переживання. Тому у викладанні літератури особлива увага має бути приділена сприйманню художнього твору. В. Сухомлинський підкреслював, що викладати літературу треба так, щоб учень "сприйняв художній твір, як дивну, чудову музику".

Сучасна шкільна практика свідчить, що культурний досвід учнів має чимало складників, серед яких переважає видовищний синтез мистецтв. Більшість школярів люблять візуальний образ, аніж літературний. А тому робота вчителя-словесника має бути особливою, бо він організовує інтелектуальну діяльність школярів, яка супроводжується емоційним напруженням. Все це учитель здійснює через поглиблену роботу над словом як виражальним засобом художньої літератури. Цьому мають сприяти принципи організації естетичної логосфери школи. Такий принцип лінгвокультурології притаманний педагогічному досвіду Черкаської гімназії № 10, де через вивчення дванадцяти іноземних мов учні займають нову позицію у світі, бо освоюють культурні надбання інших народів.

Вивчення літератури як мистецтва слова має відбуватися у взаємозв'язку з іншими видами мистецтв: образотворчим, театральним, музичним, кіномистецтвом, телебаченням, архітектурою та ін. Використовуючи новітні технології навчання, учитель здійснює інтегративні зв'язки на уроках та в позакласній роботі. У практику роботи шкіл України впроваджено концепцію сприймання літератури на культурологічних засадах. Створено й теоретично обґрунтовано методичну систему вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами образотворчості в старших класах загальноосвітньої школи, у якій мистецтво слова розглядається як один із складників культури, типологічно пов'язаний з іншими мистецтвами (С. Жила).

Одна із важливих і актуальних проблем – це компаративне вивчення літератури. Вона зумовлена низкою чинників: необхідністю відображення в навчанні логіки існування

мистецьких явищ, у яких домінує принцип взаємозв'язку елементів структури. Порівняльний підхід допоможе краще зрозуміти не лише рідну літературу, але й зарубіжну, усвідомити її місце у світовому літературному процесі. Під час порівняльного вивчення літератури школярі вчать встановлювати міжпредметні асоціації, оперувати прийомами аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення. І ще одне дуже важливе положення: міжпредметні зв'язки сприятимуть формуванню гуманістичного світогляду учнів, вихованню в них національної самосвідомості, гідності, а також поваги до інших народів, їхньої культури, допоможе усвідомити культуру як єдину систему текстів, причому систему діалогічну, багаточасову, відкриту (А. Градовський).

Складна проблема, яка потребує розв'язання, – це визначення обсягу, а також змісту й характеру літературного матеріалу, який має вивчатися в школі.

Письменники і літературознавці, аналізуючи шкільні програми, зазвичай хочуть, щоб до цього державного документа було введено все: література класична і література сучасна, всі імена відомих письменників. А виділені Міністерством освіти України дві тижневі години на вивчення літератури унеможливають вивчення такого великого обсягу. Скаржаться діти, скаржаться й батьки. Як вийти з такого становища? Методисти сходяться на думці, що треба вибрати для вивчення найбільш знакові твори, щоб не перевантажувати учнів. Дослідження навантаженості учнів на уроках літератури разом із домашніми завданнями показали, що необхідно розвантажувати шкільні програми, і то негайно. Учні не читають не тому, що не хочуть, а тому що не встигають. Підсумувавши домашні завдання з літератури та інших навчальних предметів, ми дійшли висновку: учневі за один раз потрібно прочитати близько 200 сторінок тексту. Дослідження стану літературної освіти в школі показали, що реальний зміст її не лише в кількості творів, які вивчаються, а в тому, як вони висвітлюються. Йдеться про коло проблем, ідей, уявлень асоціацій, про пізнавальний суспільний, психологічний і естетичний зміст програм, підручників і методичних посібників, які спрямовують діяльність учителя-словесника. Сьогодні потрібно покласти край нагромадженню в шкільних програмах маси матеріалу, прагненню укладачів ввести в список майже всіх відомих письменників та їхніх творів. Програми з літератури не можуть і не повинні претендувати на охоплення всього розмаїття літературного матеріалу минулого й сучасності. Зміст і обсяг літературної освіти не повинен бути перевантажений іменами, творами, розповідями про письменницькі угруповання, теоретичними поняттями. Літературна освіта в Україні має свою історію. Життя ставило все

на свої місця. Відкидало непотріб і залишало золоте зерно правди слова.

Учень має знати **знакові** імена і твори своєї й зарубіжної літератури, їх повинно бути стільки, аби учень зміг опанувати кількість навчального матеріалу. Калейдоскоп у цьому випадку не лише неприйнятний, але й шкідливий. Не кількісне нагромадження знань із літератури важливе для культурної людини, а її уміння сприйняти естетичну цінність літературного твору, мислити, зіставляти, обґрунтовувати, робити висновки, закладені в змісті художнього твору. Отже, завдання літературної освіти – дати учням уявлення про найбільш значущі явища в українській і зарубіжній літературі, розвивати в них художні смаки, збагачувати культуру мовлення, розвивати інтерес до книжки, виховувати культуру читання, виробляти емоційне сприймання й осмислення мистецтва слова.

А щодо збільшення годин на вивчення української літератури, то тут теж є вихід: годину, виділену на українську мову в старших класах, передати на літературу. Учителі й так самі це роблять. Мову учні мають засвоїти в основній школі, а в старших класах – це вже повторення, яке можна практикувати принагідно на художньому тексті.

Учитель літератури має розвивати здібності кожної дитини. Адже, ставши дорослою людиною, вона знайде собі улюблену працю, а слово учителя-філолога – це той дух, який її підтримуватиме усе життя, незважаючи на професійну діяльність, якою вона займатиметься. Прищеплена в школі любов до художнього читання й до читання взагалі – це той фундамент, на якому зростає допитливість, зацікавленість ідеями, новими технологіями, прагнення бути на рівні часу, уміння самостійно вчитися далі, оволодівати новою інформацією, знаннями, використовуючи їх у повсякденному житті. Отже, на перший план сьогодні висувається **якість освіти**.

Якісна освіта розглядається нині як один із чинників високої якості життя. Соціально-економічне і культурне зростання держави буде тоді, коли в нас буде якісна освіта. Старше покоління учителів може пригадати вивчення якості знань, що проводилося Міністерством освіти та Інститутом педагогіки, однак якість освіти – поняття ширше, куди якість знань входить як окремий складник. У якість літературної освіти як окремого складника загальної якості освіти входить і рівень знань, і вміння застосовувати їх на практиці, і вихованість засобами мистецтва слова, моральне становлення особистості під впливом художньої літератури, національна гідність і гордість, повага до інших народів; вироблення вмінь розв'язувати життєві проблеми. "Учителю, не виховай раба", – так

радив відомий український методист Б. І. Степанишин. Засобами художнього слова маємо виховати **сильний, вольовий** характер. Особистість, яка може **достойно жити й працювати** в демократичному суспільстві, **якій чуже почуття меншовартості**, особистість з **високими патріотичними почуттями**, яка ніколи не зрадила національні інтереси держави і зможе представляти її на різних рівнях. У свій час ще Іван Багряний робив ставку на молодь. Він вірив, що молодь буде будувати нову державу – Україну. Через українську й зарубіжну художню літературу учитель залучає молодь до здобутків духовної культури людства, розвиває гуманітарне мислення, формує духовно-ціннісні орієнтації та естетичні потреби особистості, уміння вести діалог із представниками інших культур.

Нашій молоді притаманні зростання самосвідомості, наполегливе прагнення до досягнення поставленої мети. Нові соціальні умови, нова позиція молоді змушує її задуматися над значенням навчання, його важливості й корисності для майбутнього.

Вивчаючи мистецтво слова, учитель має звернути особливу увагу на індивідуальний підхід до учнів, самоорганізацію їх у навчанні, проблемність на уроках літератури, психологічну комфортність, самостійність у характеристиці літературних явищ. Щодо психологічної комфортності, то О. Леонтьєв, наприклад, стверджує, що особливе значення має створення на уроці **позитивного мікроклімату**, психологічного фону, який сприяє взаєморозумінню учителя й учнів, їхній співпраці, стимулює розвиток духовного потенціалу особистості.

Зупинимось на проблемі застосування перспективних педагогічних технологій у шкільній освіті. За останнє десятиріччя технологізації освітньої системи приділяється особлива увага. Педагогічна технологія – це частина педагогічної науки, яка вивчає й розробляє цілі, зміст і методи навчання і проектує педагогічні процеси (Г. К. Селевко). Поняття "педагогічні технології" за своїм змістом ширше, ніж "технології навчання", їх ще називають "освітніми технологіями". Однак це поняття вживається тоді, коли йдеться про загальну стратегію розвитку освітнього простору (І. А. Зязюн, О. М. Пехота). Педагогічна технологія – це шлях реалізації освітніх технологій у процесі навчання. Близьке до цього поняття і "технологія навчання", однак воно відображає форми й методи засвоєння літературного матеріалу. Поруч із цим новим поняттям вживається й "методика навчання". **Методика навчання** – це система науково-обґрунтованих методів, правил і прийомів навчання конкретного предмета, а **технологія навчання** – це систематична і послідовна реалізація на практиці раніше

спроєктованого процесу навчання, система способів і засобів досягнення цілей під час управління процесом навчання з діагностикою поточних і кінцевих результатів (С. П. Бондар). Технологія не заперечує теорію і методику навчання, а ґрунтується на них. На відміну від методики технологія акцентує увагу на процесі створення, а не лише на застосуванні окремих методів і прийомів. Вона дозволяє розглядати процес навчання в системі, яка об'єднує колективний та індивідуальний пошук, відображає процесуальний характер навчання, а методика дає конкретні рекомендації.

Отже, як стверджують дидакти, **педагогічна технологія** – це інтегративна модель навчально-виховного процесу з чітко визначеними цілями, спроєктованими на досягнення мети, діагностикою поточних і кінцевих результатів. Педагогічні технології – це попереднє проектування процесу навчання. На відміну від методичних розробок, орієнтованих на вчителя, педагогічні технології орієнтовані на учнів, спрямовані на засвоєння знань унаслідок активної розумової діяльності.

Будь-яка технологія, застосована під час вивчення літератури, передбачає послідовність і взаємозв'язок етапів:

1. Визначення основної мети й створення чіткої системи роботи, передбачення навчального і виховного результату.

2. Конструювання, проектування навчального циклу, яке передбачає:

а) діагностику рівнів умінь учнів сприймати художній твір як мистецтво слова;

б) поділ навчального матеріалу на окремі навчальні модулі, блоки;

в) визначення обсягу знань, умінь і навичок;

г) обґрунтування та вибір методів, форм та засобів навчання (реферати учнів, складання кіносценаріїв, підготовка літературно-музичних композицій, конкурс на кращого читця поетичних чи прозових творів);

д) оцінювання навчальних здобутків учнів.

3. Реалізація запланованих завдань.

4. Аналіз результатів навчальної діяльності учнів.

Проектуючи педагогічні технології, учитель розробляє оптимальні дидактичні умови, які мають забезпечити розвиток творчого мислення учнів, ефективність навчання на основі поєднання відомих та інноваційних підходів.

Будь-яка педагогічна технологія являє собою складну педагогічну систему. За радянського часу ученими Ш. Амонашвілі, В. Давидовим, Л. Занковим, Д. Ельконіним були розроблені продуктивні педагогічні технології. Учителі-практики Є. Ільїн,

В. Шаталов, С. Лисенкова, М. Щетінін розробляли авторські педагогічні технології. Зараз ми маємо можливість ознайомитися із зарубіжним досвідом навчання і виховання. Це вальдорфська педагогіка, педагогіка М. Монтесорі і С. Френе, школа завтрашнього дня Д. Ховарда. Отже, світовим педагогічним досвідом накопичено багатий матеріал. Однак не для сліпого наслідування, а для творчого застосування. Чимало в цьому досвіді учителі побачать і того, що вони теж роблять, але ніде про це не пишуть.

Відтак, якщо педагогічна технологія є складною педагогічною системою, то вона мусить бути поділена на типи.

У педагогічній літературі існують різні підходи до класифікації педагогічних технологій (В. В. Гусев, Г. Ю. Ксензова, В. П. Беспалько).

Найприйнятніший для вчителя варіант класифікації, на нашу думку, запропонував В. П. Беспалько. Він називає педагогічні технології системами. В основу своєї класифікації дослідник поклав організацію управління пізнавальною діяльністю. Це такі види технологій:

1. Класичне лекційне навчання;
2. Навчання з допомогою аудіовізуальних технічних засобів;
3. Система "консультант";
4. Навчання з допомогою навчальної книги (самостійна робота);
5. Система "малих груп" (диференційоване навчання);
6. Комп'ютерне навчання;
7. Система "репетитор" – індивідуальне навчання;
8. Програмоване навчання – за складеною раніше програмою.

Ці системи можуть поєднуватися в різних варіантах.

Гадаю, що вчителі вже давно використовують у своїй практиці такі педагогічні технології. Педагогічні технології класифікують ще за характером цілеспрямованості педагогічного процесу, за характером стосунків між вчителем і учнями, за змістом педагогічного процесу, управління навчальним процесом, за способом оцінювання навчальних досягнень учнів.

Розкриємо педагогічну технологію за характером цілеспрямованості педагогічного процесу – особистісно зорієнтованого навчання.

Сьогодні в моді цей підхід до викладання усіх навчальних предметів. Чи кардинально новий він у науці й шкільній практиці? Звичайно, ні. Згадаймо нашого видатного педагога Костянтина Ушинського і його працю "Людина як предмет виховання" і ми пересвідчимося, що вже тоді К. Д. Ушинський радив звертати увагу на індивідуальні особливості особистості й залишив нам у спадок багату методіку індивідуального підходу до навчання й виховання

дітей з їхніми здібностями, та їх творчим виявом у кожного зокрема. Виховання особистості було в центрі уваги таких вчених, як І. Огієнко, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Педагогічні пошуки філологів-новаторів в 70 – 80-ті роки представлені в Україні іменами Є. М. Кучеренко, С. О. Пультера, В. І. Цимбалюка, В. В. Фецака, К. О. Ходосова, І. С. Бація, у практиці яких на уроках літератури здійснюється індивідуальний підхід до учнів, де краса і сила слова (за І. Бацієм) спрямована на виховання особистості. А термін "особистісно зорієнтоване навчання" входить в ужиток у 90-ті роки минулого століття. Коли раніше намагалися розмежувати навчання і виховання, то тепер навчання, виховання й розвиток особистості представляються як єдиний процес. Учені-педагоги шукають визначення особистісно зорієнтованому навчанню. Одні розкривають його як розвиток особистості, виховання в неї ціннісних орієнтацій (Т. І. Кулипіна), інші пов'язують розвиток особистості з культурологією, у яку входять загальнолюдські, національні й регіональні цінності культури (Є. В. Бондаревська). Згадаймо І. І. Огієнка, який стояв за високу культуру особистості на основі виховання національних і загальнолюдських цінностей (знання своєї й світової культури, рідної мови, літератури, історії).

Заслуговує на увагу концепція І. С. Якиманської, у якій йдеться про те, що метою особистісно-зорієнтованого навчання є створення необхідних соціальних і педагогічних умов для розкриття і цілеспрямованого розвитку індивідуальності кожної дитини. Дослідниця підкреслює, що в моделі особистісно орієнтованої освіти потрібно розрізняти такі поняття, як індивід, індивідуальність і особистість. Розкриваючи ці поняття, вона підкреслює, що до останнього часу в педагогічній і психологічній науці йшлося лише про особистісно орієнтоване навчання як визнання різниці в пізнавальних здібностях учнів.

А. А. Плигін, аналізуючи історико-педагогічний аспект цієї проблеми, підкреслює, що під особистісно орієнтованою освітою потрібно розуміти такий тип навчального процесу, у якому учитель і учень виступають, як суб'єкти, метою навчання є розвиток особистості, а в процесі навчання враховуються ціннісні орієнтації учня і структура його переконань, на основі яких формується його внутрішній світ, при цьому процеси навчання й учіння взаємно узгоджуються, зважаючи на механізми пізнання, особливості мислительної діяльності учня, стратегію його поведінки, а взаємини учитель – учень побудовані на принципах співробітництва.

Зауважимо, що твердження про те, що учитель і учень виступають як суб'єкти в навчальному процесі – не нове, розвиток

особистості, її індивідуальності і неповторності частково не нове, а привертає увагу те, що в процесі навчання потрібно зважати на ціннісні орієнтації учня, структуру його переконань, що багато в чому залежить не лише від школи, але й від соціальних умов, у яких знаходиться дитина. Непроста тут роль учителя, який має розробляти нові й оновлювати вже відомі технології навчання, а не вимагати, щоб учні підлаштовувалися під стиль його роботи.

Має бути чітко визначена як стратегічна, так і конкретна до кожного уроку мета навчання. Зважаючи на індивідуальні здібності кожного учня, потрібно планувати самостійний пошук кожного учня, використовувати різноманітні варіанти дидактичного матеріалу відповідно до навчальних можливостей учнів.

Важливо також визначати обсяг знань і давати можливість учням вибирати їх стосовно їхніх пізнавальних можливостей, розвивати активність кожного учня, дозволяти учням самим оцінювати свою відповідь, визначати обсяг і складність домашнього завдання й вибирати кожному варіанти таких завдань відповідно до своїх здібностей.

Отже, визнання учня активним суб'єктом власної життєдіяльності, ненав'язлива співпраця педагога з вихованцем спонукає їх до особистісно зорієнтованої мети навчального предмета, засобів і методів його опанування. Учні мають бачити й усвідомлювати мету своєї діяльності на уроці і в позаурочний час, використовувати набуті знання з літератури та з інших навчальних предметів, уміти застосовувати їх у практичній діяльності.

Література:

1. Бондар В.І. Теорія і технологія управління процесом навчання в школі. –К.: 2003.
2. Бондар С.П., Момот Л.О. та ін. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті. – Рівне, 2003.
3. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11- 17.
4. Волошина Н.Й. Перспективні педагогічні технології у практичній діяльності вчителя-філолога // Зарубіжна література. – 2006. – № 10. – С. 2-3.
5. Градовський Анатолій. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія та методика. – Черкаси, 2003.
6. Жила Світлана. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи. – Чернігів, 2004.
7. Плигин Андрей. Личностно ориентированное образование: история и практика. – М., 2003.

8. Степанишин Б.І. Викладання української літератури в школі. – К., 1995.

9. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М., 1998.

10. Якиманская И.С. Технология личностно ориентированного обучения в современной школе. – М., 2000.

In this article considered the problem of the literature education and advices in the teaching methodology of programmes making by V. Shevchuk.